

Оболенцев Валерій Федорович,
кандидат юридичних наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
ORCID 0000-00001-8360-8959

УДК 343.9

БАЗОВІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена використанню системного методу при вивченні системи запобігання злочинності. Обґрунтовується методика дослідження, визначається поняття «система», описуються основні системні властивості досліджуваного явища.

Ключові слова: система, системний метод, системний аналіз, запобігання злочинності.

Оболенцев В. Ф., кандидат юридических наук, доцент, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
ORCID 0000-00001-8360-8959

Основные принципы системного анализа предупреждения преступности в Украине

Статья посвящена исследованию основных принципов системного анализа предупреждения преступности. Обосновывается методика и системные свойства этой деятельности.

Ключевые слова: система, системный анализ, системный метод, предупреждение преступности.

Постановка проблеми. Складна криміногенна ситуація в Україні вимагає розробки нових кримінологічних теорій, які б стали надійним підґрунтям ефективної правоохоронної діяльності. Тому в цій публікації спробуємо розкрити базові засади системного аналізу вітчизняної системи запобігання злочинності – методу, який, на наш погляд, є одним з перспективних напрямків кримінологічних пошуків.

Аналіз досліджень та публікацій. Фахівці називають знання та методологію системології метазнаннями, оскільки вони можуть бути використані в усіх без винятку розділах традиційної науки [15, с. 13]. Тож не дивно, що системний підхід впродовж століть вважається ефективним науковим інструментом. Ще у працях Платона було викладено філософське тлумачення Всесвіту як взаємопов'язаних елементів [19, с. 26-27]. У роботах І. Канта фактами історії підкреслювалася системність розвитку суспільства [8, с. 43–59]. В. Гегель вказував, що

природу треба розглядати як систему ступенів, які з необхідністю виникають один з одного [2, с. 172]. На аналогію розвитку соціальних та природних явищ та на наявність універсальї наукового світу звертав увагу Г. Спенсер [25, с. 26]. На системних засадах матеріалізму розглядали природні й соціальні явища К. Маркс та Ф. Енгельс [11]. Останнім часом багато теоретичних і практичних проблем різних наук вдалося вирішити завдяки напрацюванням фахівців теорії системотехніки: О. О. Богданова, Н. Вінера, Р. Мертона, І. І. Пригожина, У. Р. Ешбі, О. І. Уємова, Е. Г. Юдіна, В. В. Садовського.

Практика застосування системного підходу не оминула й кримінологію, здебільшого торкаючись проблем злочинності. Так, Н. Ф. Кузнецова ґрунтовно розглянула взаємодію криміногенної та антикриміногенної систем як елементів більш загальної системи суспільства [10, с. 32]. Доволі переконливо обґрунтовувала системний характер злочинності кримінолог А. І. Долгова. На її переконання, злочинність – це специфічна підсистема більш загальної системи – протиправних суспільних відносин як елемента соціуму в цілому. Дослідниця, вбачаючи певну цілісність злочинності й окремих її елементів, стверджує, що конкретні елементи (підструктури) злочинності перебувають у взаємозв'язках, що зумовлює її нові якісні характеристики. На її думку, оскільки злочинність – це соціальна система, тож вона має й риси останньої: цілеспрямованість, відкритість, самодетермінація тощо [6, с. 52].

На засадах системотехніки Д. О. Лі проаналізував соціум злочинців, встановив його структурні закономірності [14, с. 51-53] і спрогнозував число засуджених у Російській Федерації в 1996 р. з похибкою від фактичних даних лише на 1,6947% [14, с. 159].

На основі системного підходу В. М. Дрьомін розробив теорію інституціональної кримінології, предметом якої стала соціальна система (підсистема) у контексті криміногенних та антикриміногенних чинників [4, с. 67]. Використовуючи запропонований підхід, науковець наочно показав сутність криміногенних процесів в Україні як частини загальної системи суспільних відносин [5, с. 123].

Достатньо переконливо злочинність як систему охарактеризувала О. Г. Фролова. Як системні ознаки цього явища вона назвала цілісність, нові властивості, яких не мають окремі елементи, стійкі внутрішні зв'язки, що переважають над зовнішніми, ієрархічність (багаторівневність) [28, с. 11-12]. Як систему було розглянуто і практику кримінальних покарань в Україні [28, с. 76].

Використовуючи системний підхід, новий рівень розуміння співвідношення віктимності до злочинності пропонує В. О. Туляков. Властивість їх взаємовизначення і взаємопереходу розкривається описаними в теорії синергетики законами й закономірностями самоорганізації системи суспільного організму, доводить автор [27, с. 256]. Залишивши осторонь усталені погляди попередників, які тривалий час розкривали цю проблему в механізмі «злочинець – жертва», він обґрунтовує взаємодію віктимності та злочинності як однорівневих явищ у механізмі системного функціонування соціуму [27, с. 254]. Практичне значення такого положення втілюється у пропозиції В. О. Тулякова переорієнтувати правоохоронну політику на потенційного потерпілого та на його захист [27, с. 257].

Серед видань, у яких на засадах системного підходу розглядалися окремі проблеми кримінологічної доктрини, варто виділити дисертаційну роботу О. Є. Манохи «Системний аналіз в кримінології» [16]. Автор виклав результати свого системно-кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників злочинності в Україні за період 1972 – 1995 рр. і продемонстрував системність зв'язків між її структурними елементами, а також із зовнішнім середовищем – процесами суспільного життя. Діяльнісно-людиномірний принцип системного аналізу було покладено в основу вивчення запобігання злочинності.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати про дві характерні риси сфери використання системотехніки в кримінології. Першу з них окреслив А. П. Закалюк: «... через наукову привабливість, цінність і, так би мовити, «модність» системно-структурного методу посилення на його застосування можна нерідко зустріти в дослідженнях, де далі визначення структури предмета справа не пішла, системні зв'язки, залежності, навіть системоутворюючі, залишилися нерозкритими, а можливості саме сучасного системного підходу – невикористаними» [7, с. 104]. Друга – системний підхід здебільшого використовується у вивченні властивостей злочинності. А значний напрямок роботи – системний аналіз правоохоронної сфери – до цього часу залишається фактично не дослідженим.

Саме тому *метою* нашої статті є наступне :

- 1) обґрунтувати можливість системного аналізу запобігання злочинності;
- 2) визначити прийнятне розуміння «системи» як базової категорії системного аналізу запобігання злочинності;
- 3) окреслити основні властивості запобігання злочинності як системної діяльності.

Виклад основного матеріалу. На обґрунтування можливості системного аналізу запобігання злочинності маємо вказати наступне. На думку фахівців, системою у найширшому розумінні можна вважати будь-яку окрему сутність. Наприклад, Всесвіт є системою. Системами є фізичні об'єкти, процеси й поняття [26, с. 334]. Використовуючи ідеї кібернетики, науку можна охарактеризувати як відносно відособлену інформаційну систему [3, с. 30]. За системи можна приймати навіть такі абстрактні об'єкти, як математичні змінні, рівняння, правила й закони, процеси і т. ін. [29, с. 253]. Сьогодні вважається, що оточуючий світ та діяльність людини, спрямована на його пізнання та перетворення, мають системний характер. Системність світу проявляється у вигляді об'єктивно існуючої ієрархії різно-організованих, взаємодіючих між собою природних та штучних систем. Системність мислення виявляється в тому, що наші знання представлені у вигляді ієрархічної системи взаємопов'язаних моделей оточуючого світу [15, с. 12]. Відтак, можна стверджувати і про системний характер діяльності із запобігання злочинності, і про можливість її системного аналізу.

Щодо визначення «системи» як базової категорії системного аналізу запобігання злочинності маємо звернути увагу на таку обставину. Як це не парадоксально, але й досі в науці немає усталеного її розуміння. Так, В. Н. Садовський нарахував майже 40 найбільш поширених визначень [22, с. 93-99]. Існує навіть

думка, що «система» не може бути остаточно визначена методами логіки, в усякому разі через найближчі родові поняття [21, с. 204].

Утім, узагальнюючи, можна говорити про три основних рівні розуміння досліджуваного явища.

Спрощено система може бути визначена через сукупність певних елементів. «Система – це цілісна сукупність елементів, у якій всі елементи настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають стосовно навколишніх умов і інших систем як єдине ціле» [24, с. 297]. «Система – це організована множина елементів (довільної природи), що має відносну цілісність і поліфункціональність, ієрархічну організацію, включає в себе елементи і структури (логічні, просторово-тимчасові, стохастичні й ін.); динаміку, що охоплює функціонування і розвиток; особливості й умови існування інших систем» [18, с. 84]. «Система це таке співіснування елементів, яке у сукупності отримує нову якість...» [1, с. 88]. «Під системою зазвичай прийнято розуміти сукупність функціонально об'єднаних елементів, яка характеризується внутрішньою єдністю, цілісністю та відносною самостійністю (з причин специфічності внутрішніх суперечностей та законів побудови, функціонування та генезису), динамізмом та внутрішньою структурною складністю» [13, с. 16].

Таке розуміння системи вважається припустимим, але ж неповним: сукупності бувають скінченні та нескінченні, впорядковані та неупорядковані.

На другому, більш складному рівні система розуміється не тільки через констатацію певної сукупності елементів, але й встановлення зв'язків між ними [15, с.13]. «... Під системою розуміється множина елементів разом із сукупністю відношень між цими елементами. Сукупність таких відношень (і усі їхні ізоморфні перетворення) називається структурою системи» [12, с. 196]. «Система – це множина об'єктів разом із відношеннями між об'єктами і між їхніми атрибутами (властивостями)» [29, с. 252]. «...Система являє собою сукупність елементів, що знаходяться у відносинах та зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність та єдність» [23, с. 25].

На наш погляд, такий підхід більш конструктивний. Саме в цьому варіанті системний підхід протиставляється аналітико-сумативній, статистичній та механістичній концепціям сприйняття явищ. Як стверджують фахівці, головне, що визначає систему – це взаємозв'язок та взаємодія частин у рамках цілого. Якщо така взаємодія існує, то можна казати про систему, хоча ступінь взаємодії може бути різним [21, с. 201].

Утім у самій системології дискусії про підходи до визначення системи (через відношення або через множину компонентів) все ще тривають [22, с. 93].

Зараз спостерігається третій рівень розуміння системи, де окрім вказаних вище ознак у визначення системи вводиться також аспект мети її існування: «Система – це сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють єдине ціле і мають одне призначення або мету» [18, с. 84]. «Система – це виділена із середовища сукупність матеріальних чи абстрактних об'єктів, що мають певний набір властивостей, взаємодія яких забезпечує досягнення необхідної мети за певний період» [15, с. 20].

На наш погляд, за умов відсутності однозначного тлумачення категорії «система» її найбільш раціональне розуміння треба визначати за критерієм практичної доцільності. Як стверджують фахівці, у поняття «системи» на різних етапах її розгляду можна вкладати різний зміст, говорити про систему у різних її формах залежно від завдання, яке ставить перед собою спостерігач [1, с. 86]. Тож у сучасному науковому і технічному знанні фактично використовується не єдине розуміння системи з жорстко фіксованим значенням, а деяка «сім'я» понять «система», причому для різних наукових сфер специфічне використання цього поняття з досить визначеним змістом (наприклад, для математичної теорії систем характерним є розуміння системи як відношення, кібернетичне трактування системи робить акцент на виділення у ній відповідних входів, виходів, законів опрацювання інформації і т. ін.) [22, с. 209]. І дійсно, розуміння системи як сукупності елементів прийнятне, якщо для пізнання не обов'язково враховувати зв'язки між елементами системи (наприклад, у випадках статистичних узагальнень). Розуміння системи як сукупності взаємопов'язаних елементів доцільне, якщо вивчається саме аспект діяльності системи. А враховувати цілі у системи обов'язково, якщо треба вирішувати питання про проблему їх досягнення.

Цілком очевидно, що зміст та обсяг трьох вказаних варіантів визначення поняття системи перетинається. Але в аналізі запобігання злочинності ми будемо розглядати систему на третьому, більш змістовному рівні, де «система – це сукупність взаємопов'язаних, впорядкованих елементів, відособлених від зовнішнього середовища, об'єднаних для досягнення: 1) загальної кінцевої мети – у живих систем, загального кінцевого результату – у неживих систем» [17, с. 22]. Такий підхід ми вважаємо доцільним зокрема тому, що у сучасних методиках системного аналізу визначення мети є принциповим. А сам системний аналіз здійснюється, щоб вирішити проблему її досягнення.

Вочевидь ознаки, закріплені в обраному нами визначенні поняття «система», вбачаються і в системі запобігання злочинності. Її елементами є правоохоронні органи, перелік яких наведено в ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони) [20]. У цих структурах присутня ієрархічність підпорядкованих підрозділів-систем. Вони відкриті для зовнішньої інформації, пов'язані спільною діяльністю (міжвідомчі та внутрішньовідомчі координаційні наради правоохоронних органів, взаємний обмін інформацією, спільне планування заходів запобігання, вказівки прокуратури, СБУ іншим відомствам з приводу їх дій). Вочевидь щодо них нормативно врегульована відособленість за компетенцією і впорядкованість задля досягнення мети, окресленої у ч. 2 ст. 3 Конституції України: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [9]. Динамічність як властивість правоохоронної діяльності прояв-

ляється у зміні її поточних станів залежно від зовнішніх та внутрішніх факторів, а емерджентність – у скоординованості структурних елементів.

Висновки. Що ж до перспектив подальшої роботи у напрямку системного аналізу запобігання злочинності, то він має бути проведений відповідно до стандартних етапів. На першому етапі в процесі підготовчих процедур формального характеру визначаються точка зору аналітика, цілі системи, її оточення та кордони, формулюється проблема та контекст її розгляду, мета та завдання системного аналізу. На другому етапі збирається та опрацьовується інформація про систему: історичний аналіз (генетичний та прогностичний аспект), субстрактний аналіз, структурний аналіз (виявлення закономірностей координаційних та субкоординаційних зв'язків елементів системи), функціональний аналіз внутрішнього та зовнішнього функціонування (адаптивна та адаптуюча активність), інформаційний опис системи [15, с. 24-26]. А вже на підставі зібраного матеріалу має бути побудовано модель системи і розроблено рекомендації щодо вирішення існуючих проблем.

Список літератури:

1. Акимова Т. А. Экономика Природы и Человека / Т. А. Акимова, В. В. Хаскин. – Москва : ЗАО Экономика, 2006. – 334 с.
2. Гегель В. Работы разных лет / В. Гегель ; под ред. А. В. Гульги : [в 2 т. – Т. 2]. – Москва : Мысль, 1971. – 630 с.
3. Добров Г. М. Наука о науке : монография / Г. М. Добров. – Киев : Наук. думка, 1989. – 304 с.
4. Дрёмин В. Н. Институционализация преступности и институциональная криминология: концептуальные подходы / В. Н. Дрёмин // Криминологія в Україні та притидія злочинності : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 56–68.
5. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юрид. лит., 2009. – 550 с.
6. Долгова А. И. Криминология : учебник / А. И. Долгова. – Москва : Норма, 2001. – 272 с.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика / А. П. Закалюк : [у 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки]. – Київ : Ін Юре, 2007. – 424 с.
8. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – Москва : Наука, 1980. – 709 с.
9. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации : монография / Н. Ф. Кузнецова. – Москва : Изд-во МГУ, 1984. – 208 с.
11. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса: монография / В. П. Кузьмин. – [3-е изд., доп.]. – Москва : Политиздат, 1986. – 399 с.
12. Ланге О. Целое и развитие в свете кибернетики / О. Ланге // Исследования по общей теории систем: сб. переводов. – Москва : Прогресс, 1969. – 520 с.
13. Лейман И. И. Наука как социальный институт / И. И. Лейман. – Ленинград : Наука, 1971. – 179 с.
14. Ли Д. А. Преступность как социальное явление: монография / Д. А. Ли. – Москва : Информ.-издат. агентство «Русский мир», 1997. – 176 с.
15. Лямець В. І. Системний аналіз. Вступний курс / В. І. Лямець, А. Д.Тевяшев. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Харків : ХНУРЕ, 2004. – 448 с.
16. Маноха О. Є. Системний аналіз в криминології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Є. Маноха. – Київ, 1996. – 22 с.
17. Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации : монография / К. А. Маца. – Киев : Обрії, 2008. – 196 с.

18. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К. П. Власова. – Харьков : Гуманитарный Центр, 2002. – 256 с.
19. Платон. Диалоги / пер. с древнегреч.; сост. и ред. А. Ф. Лосев. – Москва : Мысль, 1986. – 607 с.
20. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
21. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособ. для вузов / Г. И. Рузавин. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 287.
22. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – Москва : Наука, 1974. – 279 с.
23. Сатурин М. А. Преступность как система / М. А. Сатурин // Сибирский юридический вестник. – 2005. – № 4. – С. 25–30.
24. Спиркин А. Г. Философия : учебник / А. Г. Спиркин. – Москва : Гардарики, 1999. – 816 с.
25. Тексты по истории социологии XIX-XX вв.: хрестоматия / под ред. Е. Л. Жукова. – Москва : Наука, 1994. – 357 с.
26. Тода М. Логика систем: введение в формальную теорию структуры / М. Тода, Е. Х. Шуфорд // Исследования по общей теории систем. – Москва : Прогресс, 1969. – С. 320–383.
27. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. О. Туляков. – Одеса : Юрид. літ., 2000. – 336 с.
28. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – Київ : АртЕк, 1997. – 208 с.
29. Холл А. Д. Определение понятия системы / А. Д. Холл // Исследования по общей теории систем : сб. переводов. – Москва : Прогресс, 1969. – 520 с.

Obolentsev V. F., PhD, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

ORCID 0000-00001-8360-8959

Background of the system analysis of crime prevention of properties of criminality

The article describes the basic facts of the system analysis of crime prevention. Substantiates the methodology and system properties of this activity.

The article presents the results of a systematic analysis of the formal procedures prevent crime in Ukraine.

The purpose of crime prevention as an artificial system is defined as the absence of crime – penal violations of existing social relations, preservation of the latter.

Purpose of the system of crime prevention – keeping people from violating the legitimate social relations, blockades or start a potential criminal activity.

For a system of crime prevention functions can be considered a means of keeping the population from criminal acts and termination initiated criminal attacks.

The problem of crime prevention system – inconsistency functions, parameters and structure of the system to its destination.

Context of the system of crime prevention – a modern Ukrainian society.

Virtual border crime prevention system it is advisable to consider virtual demarcation between the subjects of crime prevention and social relations protected

The external environment for the system to prevent crime in our opinion are protected social relations.

The purpose of system analysis system to prevent crime we mean to the improvement of its efficiency, building generalizing the content model of interaction with social relationships (legitimate and criminal) in modern conditions Ukrainian society.

Objective analysis of the system of crime prevention – identifying ways to improve the effectiveness of the system in achieving its goal, to provide advice on compliance functions, parameters and structure of the system to its destination.

Надійшла до редколегії 26.09.2015 р.